

УДК 321: 321.01

Кушнерьова Т.В.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ФЕНОМЕН ВОЖДІЗМУ: ВІД ДОСВІДУ МИНУЛИХ РОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

Розглядаються витoki нгл. ог й те, як цей феномен здатний існувати в сучасному світі. На основі співвідношення конкретних прикладів (Північна Корея, нацистська Німеччина) досліджується відмінність і схожість нгл. ог в різних країнах. Виділяються та більш детально аналізуються три фактори, які сприяють виникненню та розвитку нгл. ог. Розглядається характеристика самої фігури вождя, а також типи суспільств, де вождизм може потенційно розвиватись, а де ні.

Ключові слова: вождизм, лідер, вождь, авторитет, харизма, традиційна культура, громадянська культура.

Кушнерева Т.В.

ФЕНОМЕН ВОЖДІЗМА: ОТ ОПЫТА ПРОШЛЫХ ЛЕТ К СОВРЕМЕННОСТИ

Рассматриваются нгл. вождизма и то, как данный феномен способен существовать в современном мире. На основе сопоставления нгл. оги примеров (Северная Корея, нацистская Германия) исследуется различие и нгл. ог вождизма в разных странах. Выделяются и нгл. детально анализируются три фактора, которые способствуют возникновению и развитию нгл. ог. Рассматривается характеристика самой фигуры вождя, а также типы обществ, где вождизм может развиваться, а где нет.

Ключевые слова: вождизм, лидер, вождь, авторитет, харизма, традиционная культура, гражданская культура.

Kushnereva T.V.

PHENOMENON OF CHIEFTAINSHIP: FROM PAST EXPERIENCE TO PRESENT

The origins of the chieftainship and how this phenomenon can exist in the modern world are considered. On the basis of comparison of certain examples (North Korea, Nazi Germany) differences and similarities of chieftainship are investigated in different countries. Three factors are singled out and analyzed in more detail, which promote the chieftainship. Description of figure of chief, and also types of societies, in which chieftainship can develop and in which cannot are examined.

Key words: chieftainship, leader, chief, authority, charisma, traditional culture, civic culture.

Вождизм – це особливий тип володарювання, який має характерні відмінності від інших владних відносин. Його сутність полягає в пануванні, зазвичай довгостроковому, однієї конкретної людини, яка наділена значними повноваженнями й має змогу безперешкодно їх реалізовувати. Вождизм починає утверджуватися у глибокій давнині і впевнено продовжує своє існування в сучасному світі. Можна було б припустити, що у ХХІ ст., враховуючи всі особливості нашої епохи, такий тип політичних, соціальних, а також психологічних взаємовідносин між владою та суспільством буде здаватися абсурдним. Проте, як свідчить дійсність, начасі головні постулати вождизму, навпаки, все більше

стають наявними. Так, наочним прикладом країни, де при владі знаходиться вождь у третьому поколінні є Північна Корея. У країні поширене філософське та політичне вчення чучхе, яке під впливом СССР та Китаю було сформовано першим вождем Кім Ір Сеном. Відповідно до цієї філософії, держава взяла курс на ізоляціонізм, в основу якого закладено вождизм та мілітаризм. Це призвело до того, що країна повністю закрита від зовнішнього світу: немає вільного доступу до Інтернету та телебачення, всі новини жорстко фільтруються, кількість віз, що видаються, мінімальна. Однакові методи управління, незмінна структура держави та сценарій відносин між народом і вождем – все це передається в Північній Кореї від покоління до покоління, і тому вождизм в країні продовжує функціонувати. У подальшому вождизм

такого типу в Північній Кореї може спричинити перетворення цієї країни на державу-секту, яка без заперечень виконує будь-які накази вождя. Це може становити загрозу не лише для жителів країни, а й для всього світу взагалі, адже воєнні витрати в цій країні щорічно збільшуються, ніби країна вже давно знаходиться в стані війни. Ядерна зброя, якою володіє Північна Корея може допомогти стати Кім Чен Ину не просто вождем однієї країни, а вождем всього світу (Сидорчик 2014).

Дослідження теми вождизму залишається актуальним для світової наукової спільноти вже протягом багатьох років. Цією темою займаються, по-перше, для того, щоби на основі моніторингу динаміки розвитку вождизму в тих країнах, де він діє і там де можливий, контролювати «життєдіяльність» цих країн. Це може допомогти суспільству принаймні спробувати запобігти тих катастроф, до яких можуть призвести негативні прояви вождизму. Прикладом таких проявів може слугувати нацистська Німеччина, яка знаходилась під владою Адольфа Гітлера. Друга світова війна, концтабори, знищення великої кількості населення, що так чи інакше є зайвими або ворожими для виконання задуманої програми вождя, – це трагедії в історії усього людства, імпульсом до чого виявилась діяльність лише однієї людини, якій, за висловом Л. Млечина, вдалося підкорити гордий та норовливий німецький народ (Млечин 2013). По-друге, чим більше ми заглиблюємось у дослідження зазначеної теми, тим більше нових фактів ми дізнаємося. Все більше нової інформації допоможе запобігти наслідків розвитку феномена вождизму в майбутньому. Багато різних учених досліджували цю тему: Серж Московічі, Гюстав Лебон, Габріель Тард – вони вивчали поведінку мас та натовпу, розглядали феномен вождизму саме з боку відносин сукупності людей та вождя. Завдяки працям Томаса Карлейля, Жана Блонделя можна більш детально дослідити феномен політичного лідерства і дізнатися яке місце там посідає вождизм, чим лідер відрізняється від вождя. Ганна Арендт, Теодор Адорно у своїх роботах демонструють яким чином вождизм розвивається в умовах тоталітарного та авторитарного режимів. Тімоті Ерл у своїй праці «Вожді і суспільства, що їм підпорядковуються: влада, економіка і ідеологія» досліджував, яким чином вожді приходять до влади. Таким чином, метою роботи є виявлення та

дослідження причин зародження такого типу володарювання, як вождизм, спроба показати розвиток цього феномена на фоні еволюції людства.

Вождизм як політичне явище сформувався ще в давні часи, можна сказати, що разом із розвитком суспільства відбувається й розвиток вождизму. Найбільш поширеним феноменом вождизму був за часів родоплемінного устрою, але варто зазначити, що в умовах того часу він був цілком природним. По-перше, у племені була потреба у доміантній особі, яка б опікувалася членами общини й наставляла їх стосовно будь-яких питань. У цьому разі ватажок накопичує енергію свого народу та спрямовує її на здійснення першочергових справ. По-друге, люди того часу були схильні до сакралізації ватажка, тому така повнота реалізації влади багато в чому ґрунтується саме на беззаперечній відданості керівнику (Валевич 2014). Вождизм зберігся й у суспільствах феодальної епохи, а в сучасному світі можна побачити як явні прояви вождизму – неприхована влада однієї особи, вищезгадана Північна Корея, так і латентні – президентський абсолютизм, який намагаються обґрунтувати за допомогою законів.

Необхідно розуміти, що для виникнення та розвитку будь-якого явища чи феномена необхідні підстави, вождизм не є винятком. Перш за все, вождизм – це форма елементарної влади, яка здебільшого ґрунтується на психологічному впливі на маси. Особливою характеристикою маси, натовпу чи будь-якої великої кількості людей є той факт, що більшість людей піддаються навіюванню. Брак критичного мислення та інертність спричиняють радикалізацію сприйняття інформації у чорно-білому форматі (або/або), оскільки це спрощує їхній світогляд і полегшує добровільну підлеглість панівній думці. Вождю необхідно лише так сформулювати свою ідею, аби вона сподобалась людям і здатна була згуртувати навколо себе і вождя людей, мобілізувати їх. У масі люди не мислять категорією «я», вони визначають себе як «ми», тому що не виокремлюють себе з натовпу, де панують спрощені та перебільшені почуття. Через те, що у масі люди схильні до гіперболізації власних думок та почуттів, вони погодяться піти за людиною, яка здатна виявити не менш хвилюючі емоції. Ось чому вожді у своїх промовах схильні використовувати найбільш складні та цікаві вирази, оперувати подіями в якості прикладів, що неодмінно

викличуть шквал емоцій (див.: Московичи 1998a: 159-166).

Не за кожним може піти народ, лише за харизматичною людиною. Макс Вебер визначає харизму як основу одного з типів легітимного панування. Згідно з цим твердженням, вождя можуть наділяти надлюдськими здібностями, а його владу – сакралізувати. Якщо розглядати харизму з більш психологічної сторони, то Серж Московічі у книзі «Машина, що творить богів» пояснює харизму лідера як реакцію на потребу суспільства в особистості, яка може повести за собою та створити ілюзію причетності усього народу до звершення великих дій. Саме можливість почувати себе залученим до вирішення якихось питань буде інструментом, за допомогою якого вождь буде маніпулювати масами (див.: Московичи 1998b: 180-192). Окрім харизми, вождь повинен мати авторитет в очах народу. В цьому випадку авторитет можна трактувати як підпорядкування поза критичної оцінки. Люди не оскаржують діяння вождя, вони сліпо вірять у його ідеї та погляди. Так свого часу весь німецький народ сліпо пішов за Гітлером, який був одержимим божевільними ідеями світового панування. Тож першою причиною виникнення вождизму є особливості психології мас та самого вождя.

Другою підставою вождизму слід вважати історичні передумови. Як показує світова історія, вожді з'являються лише тоді, коли історія цього потребує. А це зазвичай найскрутніші моменти історії народу, коли вождю найлегше, граючи на почуттях маси, запропонувавши шлях виходу зі скрути, здобути владу і залишатись при владі, поки не втратив довіру підданих.

Одна з перших форм вождизму виникла на стадії родоплемінної організації суспільства (трайбалізм). Яскраві приклади цього розвитку цього феномена можна спостерігати в країнах Африки та Азії. В перекладі з англійської *tribe* – це плем'я, і така система політичного, суспільного, культурного устрою характеризується тим, що вся влада зосереджена в руках представників одного племені чи групи племен. Хоча в цьому випадку при владі знаходиться скоріше певна етнічна група, а не лише одна людини, проте у цих умовах можна говорити про абсолютну владу однієї частини населення над іншою, обмеження одних з боку інших, суворі умови життя та жорсткий суспільно-політичний устрій. Трайбалізм називають старою хворобою

Африки, через велику кількість різних етнічних груп, що не знаходять спільної мови. Найбільш обговорюваним прикладом наслідків трайбалізму можна вважати протистояння двох племен: хуту та тутсі в Руанді, яке вилилось у повноцінний геноцид. Таке стало можливим через порушення одного з головних принципів – принципу рівноправ'я (Габриелян 2014). Так само і Гітлер прийшов до влади саме в той час, коли політична й соціально-економічна ситуація Німеччини перебували в затяжній кризі після програшу в Першій Світовій війні. Гітлер використав цю ситуацію і намалював шлях виходу з неї зневіреному народові, надихнув його великою метою відродження. Осліплений народ не замислювався про ціну реалізації мрії, внаслідок чого зводилася Гітлером держава на кістках та сльозах не лише свого народу, а й інших країн. Тобто, ірраціональні елементи у процесі виникнення й розвитку вождизму – закономірне явище цього феномена

Третім чинником, що сприяє виникненню й розвитку вождизму є тип суспільства. Вождизм виникає лише в такому типі суспільства, в якому для цього є відповідне підґрунтя. Розглянемо два типи культур: громадянську та традиційну і спробуємо довести вказану тезу, виходячи з протилежного. Громадянське суспільство не припускає становлення культу особистості, абсолютного возвеличення певної особи над іншими людьми, бо воно має на меті підтримання балансу між владою та суспільством. Як пишуть видатні вчені Габріель Алмонд та Сідней Верба, громадянська культура є похідною від трьох типів політичних культур: патріархальної – несуттєве зацікавлення людей в політичній сфері, відсутня конкретизація політичних ролей та орієнтацій; підданської – пасивне ставлення людей до політичної ситуації, низький рівень участі населення у політичних справах; активістської – люди зацікавлені в активній власній участі в політичному житті своєї держави для покращення її становища. Людина, яка включена в систему громадянської культури, хоч і цікавиться подіями в політичній сфері, проте це є лише частиною усього спектру її інтересів. Вона не є включеною в політичні події на постійній основі, проте вона усвідомлює, що має певний резерв впливу й потенційно може вплинути на політичний стан своєї країни. Про громадянську культуру говорять що вона дозволяє реформи та зміни і водночас стримує їх.

Громадянська політична культура притаманна демократичному політичному режиму, і вождизм не зможе розвиватися в таких умовах, оскільки він існує на прямо протилежних засадах (Алмонд, Верба). За вождизму володар не потребує консенсусу чи балансу, він прагне до повного, тотального панування.

Реалізувати всі свої задуми вождь може саме в традиційній культурі. Такий тип політичної культури властивий тоталітарним чи авторитарним режимам. Така політична культура безпосередньо пов'язана з традиціями та архаїчністю, вона спирається на спеціальний апарат влади, що був сформований ще в давнину. Картина світу в традиційній культурі формується через постійне відтворення заданих ще в давнину зразків поведінки та звичаїв, тобто минуле є основою для дослідження теперішнього. В традиційній культурі влада керівника є тотальною, абсолютною і поширюється на будь-яку сферу життя. Індивід в такому разі виступає не окремою особистістю, як у громадянській культурі, а частиною «колективної особистості», яка може лише виконувати накази великого вождя і ні в якому разі не висувати свої вимоги (Костина 2009).

Таким чином, вождизм – це специфічні відносини між владою та суспільством, які виникають на основі певних універсальних чинників. На прикладі гітлерівської Німеччини та Північної Кореї можна побачити, що в загальному сенсі вождизм у різних країнах мало чим відрізняється. Проте за умови більш детального дослідження можна побачити, що в кожній країні на основі певних чинників (географічне розташування, історія країни, особливості людини, що є вождем) формується своя унікальна форма вождизму. Якщо розглядати вождизм на місцевому рівні та в масштабах усієї країни, то ми також знайдемо багато відмінностей. У

цьому випадку різниця буде в різних межах реалізації влади.

Хоча найбільшого розвитку феномен вождизму отримав саме в ХХ сторіччі, багатому на прояви тоталітаризму в різних країнах світу. Цьому також сприяли такі чинники, як технологічний розвиток, особливо засобів масової комунікації, та глобалізаційні. При цьому варто пам'ятати, що вождизм має довгу історію, а в деяких країнах зберігається й до сьогодні, що підтверджує його довготривалість.

ЛІТЕРАТУРА

Сидорчик А. Восходящее солнце. Как сын травника создал Северную Корею. 40 лет аргументы и факты. 2014. URL: http://www.aif.ru/society/history/voshodyaschee_solnce_kak_syn_t_ravnika_sozdal_severnuyu_koreyu (дата звернення: 12.03.2018)

Млечин Л. Мрачные чары вождя: чем Гитлер околдовал немецкий народ? *Российская газета*. 2013. - №6. URL: <https://rg.ru/2013/10/11/gitler.html> (дата звернення: 12.03.2018)

Валевич Е.С. Эволюция коллективности в аспектах массы, толпы и вождизма. 2014. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/evolyutsiya-kollektivnosti-v-aspektah-massy-tolpy-i-vozhdzima> (дата звернення: 12.03.2018)

Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс /пер. с фр. М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. 480 с.

Московичи С. Машина, творящая богов / пер. с фр. М., 1998. 560 с.

Габриелян Е. Руанда через 20 лет после геноцида: палачи и жертвы живут бок о бок 2014. URL: <http://ru.rfi.fr/v-mire/20140705-ruanda-cherez-20-let-posle-genotsida-palachi-i-zhertvy-zhivut-bok-o-bok> (дата звернення: 12.03.2018)

Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии /пер. с англ. Л.Л. Галкина. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/1992-4-Almond_Verba.pdf (дата звернення: 12.03.2018)

Костина А. В. Традиционная культура: к проблеме определения понятия. *Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение»*. 2009. №4. URL: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina/> (дата звернення: 12.03.2018)